

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

אוניברסיטת בר-אילן

דף שבו ע י

פרשת ויגש, תשע"ו
מספר 1149בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

גלות

מיכל טיקוצ'ינסקי

כשיעקב מקבל בחרדת אושר את אות החיים מיוסף, הוא טרוד בדבר אחד: "אַלְכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרִם אָמוֹת" (בר' מה: כח). המלבי"ם כותב שיעקב התכוון ללכת לראות את יוסף ולשוב מיד לארץ ישראל.¹ זהו פשוטו של מקרא; יעקב אינו חפץ להעתיק את מקום מושבו ואינו מודרך על ידי שאלות הפרנסה, אך עם הגעתו לתחנת המעבר המוכרת לו, באר שבע, הקב"ה נגלה אליו ואומר לו: "אַל-תִּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִםָּה כִּי-לְגוֹי גְדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם. אָנֹכִי אֶרְדָּ עִמָּךְ מִצְרַיִםָּה וְאָנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם-עֲלֵה וְיוֹסֵף יִשִּׁית יָדוֹ עַל-עֵינֶיךָ" (בר' מו: ג-ד). הקב"ה מודיע ליעקב שירידה זו לא תהיה בגדר "הצצה" בלבד, ולא בגדר "קפיצה" קצרה וזמנית, אלא: "לְגוֹי גְדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם". לאחר שפגש יעקב את יוסף הוא חש שסגר מעגל, ומבחינתו נכון היה למות. מטרת ירידתו למצרים מומשה. עם זאת, יעקב לא דיבר על חזרה ארצה, ונכנע לרצון ה' להתיישב בארץ גושן. גלות ישראל החלה. מאליו מובן מדוע נחשבת פרשה זו מבוא ומודל לגלות, למניעי הירידה אליה והשקיעה בה. כל הגלויות של ישראל שכאו אחריה נבנו בדמות אותה ירידה מצרימה. נדידה מתרחשת תמיד בעקבות שינויים בתנאי המחיה או בעקבות התפתחויות פוליטיות. הקביעות ומידתה מתבררות רק בדיעבד.

קוץ ואליה בו. הקב"ה הבטיח ליעקב עם רדתו למצרים מספר הבטחות: "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גְדוֹל" ו"אַל-תִּירָא". אך ההבטחה החשובה ביותר היא: "אָנֹכִי אֶרְדָּ ... וְאָנֹכִי אֶעֱלֶךָ". אבל השכינה בגלות אינה אותה שכינה. חז"ל אומרים שהבטחה זו של הקב"ה, שהוא נלווה לעם ישראל בגלות, עניינה המרכזי הוא שהרוח נשמרת. עם ללא ארץ הוא עם שאיבד את נקודת האחיזה בחיי המעשה, אבל ייחודיותו יכולה להשתמר אם יתגדר במורשתו:

אמרו לו להקב"ה: כל כך למה? אמר להם: כל הימים שאני עמהם אין נוטלין שם רע, במצרים הייתי עמהם ונמצאת שלימה, שנאמר "גֵּן נָעוּל אֶחָתִי כָלָה", בכבל הייתי עמהם ונמצאת שלימה שנאמר: "הֵן אִיתִי אֶלְהֵנָּא דִּי-אֲנַחְנָא פְּלַחִין", במדי הייתי עמהם ונמצאת שלימה שנאמר: "וּמְרַדְּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה", ביון לא כתבו על קרן השור שאין להם חלק בא-להי ישראל, באדום אם הקדוש ברוך הוא יאמר הן מי יאמר לאו שנאמר: "מִי־זֶה בָּא מֵאֲדוֹם".²

המדרש מצביע על כך שהימצאותו של הקב"ה עמנו בגלות היא זו שמונעת את ההתבוללות, את השינויים התרבותיים, את הבגידה באמונה ואת הכניעה בפני עם זר. אבל למעשה, המדרש מציג גם את צדו השני של המטבע; שמירת היהדות כתרבות, כלשון, כמקור גאווה וכןקודת אחיזה

* הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי, ראש תכנית הלכה בבית מורשה. מלמדת גמרא והלכה במסגרות שונות, ודיקנית סטודנטיות במכללת הרצוג.

¹ המלבי"ם, הרב מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל וייזר (אוקראינה - פולין - רומניה, תקס"ט-תר"מ [1809-1879]), בפירושו על אתר, ד"ה "אלכה ואראנו".

² שמות רבה (וילנא), פרשת בא, פרשה טו, סימן טז.

מעידה על כך שהצלחנו "להוריד" לגלות את הקב"ה. כך באורח פלא, אף שהגוף ניתק ממקור חיותו, הרוח המשיכה לפעם ועם ישראל חי.

במדרש דומה המתאר דיון בבבל על השכינה הגולה עם עם ישראל, נאמר: "תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלו - שכינה עמהן. גלו למצרים - שכינה עמהן". אך אז אנו מוצאים שהאמוראים עוצרים לפתע, ושואלים את עצמם את השאלה הקונקרטי, הנוגעת להם: היכן מצויה השכינה בבבל? תשובתו של אביי לשאלה זו היא, שהקב"ה מדלג בין בתי הכנסת בבבל: "בבבל היכא? אמר אביי: בבי כנישתא דהוצל, ובבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא. ולא תימא הכא והכא, אלא זמנין הכא, וזמנין הכא" (בבבל היכן? אמר אביי: בבית הכנסת של הוצל ובבית הכנסת שנפל וישב בנהרדעא. ולא תאמר כאן וכאן, אלא פעמים כאן ופעמים כאן).³

התפיסה הבבלית אינה מאשרת באופן כללי את נוכחות השכינה בקרבנו כמוכח של "שכינה עמהן" - בלבם. היא אינה רואה את השכינה כמצויה מאליה בתוך האנשים, בליבותיהם, בעת הגלות. התפיסה היא שיש לבנות עבורה את המוסד, לבנות את הכלי המתאים, להקים מקדש או בית כנסת, ולשכן בו את שם ה'. גם אי אפשר להקים שני בתי מקדש, שכן העיקרון של בית מקדש הוא במרכזיותו וביחידאיותו. לכן נולד הרעיון שהשכינה עוברת בין בתי הכנסת השונים. נקודת המבט היא שאנו צריכים "למשוך" אורות מארץ ישראל, ולקיים גם בגלות דפוס חיים שהוא סביב מקדש מעט ומקום לעבודת ה'.

דרכו של המדרש ודרכם של האמוראים הן שתי נקודות הסתכלות שונות, שתי אסכולות. זו הנשענת על רוח האדם וזו הנשענת על ההתאגדות של העדה. זו סוברת שמירה על זהות אישית וזו סוברת התבדלות לאומית. זו סוברת גלות וזו סוברת ארץ ישראל וזו. בין שתי עמדות אלו נפערת תהום באשר ליחס לגלות ובאשר למטרותיה. מחד גיסא, הגלות היא הזדמנות להפיץ בגויים את ערכי היהדות; היא הזדמנות לכונן ולהעצים את הרוח לטפח את נשמת העם על חשבון החומר והממסד. מאידך גיסא הגלות היא עונש וייסורים; היא ניסיון קשה, ואתגרו הוא בהתכנסות, בשמירת הלכה ובניסיון למסד את היהדות גם כשהיא מנותקת ממקורה.

ההמחשה של הרעיון, שניתן לקיים בחוץ לארץ מקום שהוא שלוחה של ארץ ישראל, מקבלת חיזוק בדברי ר' אלעזר הקפר המובאים באותה סוגיה בסמוך. לדבריו, "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל". מנקודת המבט ה"חוצניקית" הזו אי אפשר לבטל את בתי המדרש שבחוץ לארץ. קדושתם במקומה עומדת, והם יחזרו יחד עם עם ישראל מן הגלות. כמוכח מסוים ישנה ציפייה שהאלוקות של חוץ לארץ לא תבטל, וההנהגה הרוחנית שנבנתה שם מתקדשת והופכת לנכס צאן ברזל שיש להעלותו ארצה מן הגלות בכוא העת.

בעת הזאת, כשחזרנו לארץ, אפשר לראות את הקשיים בשני המישורים מנקודת מבט חדשה. במישור האחד - הקושי שבהתאמת הערכים הרוחניים האישיים למסגרות ממסדיות לאומיות. הקושי הוא ליישם בעקרונות של צדק חברתי, שוויון ואחריות הדדית. במישור האחר מתגלה הקושי במעבר מהמבנה הקהילתי, שבמרכזו בית הכנסת והריטואלים הדתיים שבו, למבנה חברתי-לאומי שבמוקדו מדינה וחוק.

אין לנו אלא להתפלל שכשם שירד עמנו כך יעלה עמנו, בבחינת "וְשָׁב ה' אֶל-לְהִיךְ אֶת-שְׁבוֹתֶיךָ". "והשיב לא נאמר אלא ושב. מלמד שהקב"ה שב עמהן מבין הגלויות".⁴ ושבפעם הזאת נזכה לראות איך מתלכדים רצונותינו הפשוטים לחיים בטוחים, עם רצונו של הקב"ה לשכון בתוכנו ורצונו להשכינו בקרבנו.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיה

³ בבלי מגילה, כט ע"א.

⁴ שם.